

נשיא רוסיה ולדימיר פוטין בסוריה, 7 בינואר 2020. kremlin.ru

רוסיה כאתגר לביטחונה הלאומי של ישראל – האומנם "נמר של נייר"?

דניאל ראקוב

המדיניות הרוסית במזרח התיכון מאתגרת את האינטרסים בתחום הביטחון הלאומי של ישראל, והדבר לא ישתנה בשל משבר הקורונה. מנגד הוכח כי הדיאלוג עם מוסקבה ותמרון מדיני בינה לבין מדינות המערב מצליחים לקזז מהסיכונים לישראל ולהנביט הזדמנויות. נכון להמשיך בשיח מול מוסקבה, לחזק את מנגנוני הקשר הרוחביים (מתחת לדרג המנהיגים) ולהיזהר מפגיעה בחיילים ובנכסים הרוסיים בסוריה, שעלולה להוביל למשבר חמור מזה שאירע לאחר תקרית הפלת מטוס הביון הרוסי בסוריה ב־2018. בחודשים הקרובים עשוי להיפתח חלון הזדמנויות לקידום עמדותיה של ישראל ביחס לסוריה וליראן, אם תנסה מוסקבה להגיע ל"הסדרי ביניים" עם ממשל טראמפ ומדינות אירופה עוד בטרם הבחירות לנשיאות ארצות הברית. לטווח הארוך – על ישראל להיערך לתרחיש של החרפה בתחרות הבין־מעצמתית באזור ולשכלל את המנגנונים הממלכתיים והאקדמיים ללמידה על אודות רוסיה ולפיתוח מכשירי מדיניות להתמודדות עימה.

מילות מפתח: ישראל, רוסיה, ביטחון לאומי, ארצות הברית, איראן, סוריה, נפט, גרעין אזרחי, מכירות נשק, מב"ם

מבוא

תהליך חזרתה של רוסיה לתפקיד מוביל במזרח התיכון, שהואץ מאז החלה התערבותה הצבאית בסוריה בספטמבר 2015, הפך את הסביבה האסטרטגית של ישראל למורכבת יותר, והעמיד את ירושלים בפני תמהיל של איומים והזדמנויות ברובד האזורי, הבין-מעצמתי והדו־צדדי. האתגר המרכזי שניצב בפני ירושלים בהקשר הרוסי הוא המתח בין שימור השותפות האסטרטגית עם ארצות הברית לבין הרצון לממש אינטרסים אזוריים קונקרטיים המחייבים התקרבות למוסקבה – שנתפסת בווינגטון כיריבה מרה.

עם זאת, קהילת המדיניות והביטחון הישראלית מתקשה להכריע אם רוסיה היא “נמר של נייר” או “בריון שכונתי” שאין צורך להתרגש ממנו (אבחנה הנתמכת בעיקר בהשוואת הכלכלה הרוסית לזו של ארצות הברית, סין או האיחוד האירופי, שכל אחת מהן גדולה כמעט בסדר גודל מזו הרוסית), או שמא מדובר **במעצמה** שיכולה לאתגר במידה משמעותית את ביטחונה הלאומי של ישראל. בחודשים האחרונים מתעוררת שאלה נוספת: האם בעקבות משבר הקורונה התפקיד הרוסי באזורנו יתחזק או ייחלש, וכיצד הדבר עשוי להשפיע על ישראל?

ישראל בסבך המעצמות

הידוק השיח המדיני והביטחוני של ישראל עם רוסיה מתרחש כשיחסיה של זו עם המערב, ובפרט עם ארצות הברית, מידרדרים **מדחי אל דחי**. רוסיה **מוגדרת** כאתגר עיקרי (שני רק לסין) לביטחון הלאומי האמריקאי, מסד הסנקציות עליה **הולך ומתרחב** ושתי המדינות **מתקשות** לשמר ערוצי שיח פתוחים (לא כל שכן לשתף פעולה) בכל תחום כמעט. הקשר עם רוסיה מצוי במוקד של מחלוקת פוליטית לוהטת בין הקונגרס לנשיא האמריקאי, שמואשם ב“חיבת יתר” למוסקבה.

ליריבות גואה זו ביטויים גם **במזרח התיכון**, כאשר שתי המעצמות מתקשות לשתף פעולה סביב **אינטרסים משותפים** קונקרטיים באזור, בשל חוסר האמון הבסיסי והחשש האמריקאי כי הסדר אזורי יעניק לרוסיה חיזוק לא רצוי במישור הגלובלי.

היחסים הקרובים של ישראל עם רוסיה זוכים ל**ביקורת** מצד ידידיה בארצות הברית ובאירופה. אלה תוהים מדוע ישראל, וראש הממשלה נתניהו באופן אישי, מבטאים לגיטימציה לרוסיה באמצעות שיחות טלפון ומפגשים תכופים עם הנשיא פוטין. ישראל אסירת תודה לצבא האדום (הסובייטי) על שחרור מחנות ריכוז והשמדה בפולין במלחמת העולם השנייה, והיא מבטאת זאת בפומבי תוך הבעת הוקרה לרוסיה ולצבאה, כיורשי מורשת הצבא האדום. עם זאת, נמתחת על ישראל

ביקורת כי בכך היא מסייעת לרוסיה **לקדם נרטיב פוליטי** שנתפס במדינות מזרח אירופה כחותר תחת ריבונותן. ביקורת כזאת התחזקה במיוחד לאחר **התייצבות** נתניהו במצעד הניצחון בכיכר האדומה במוסקבה (2018) ו**ביקור** פוטין בישראל, במסגרת “פורום השואה” (2020). רוסים רבים סבורים כי לישראל השפעה **מכרעת** על האסטרטגיה האמריקאית בסוריה וביחס לאיראן, וחותרים להסתייע בירושלים בגיבוש הסדרים מדיניים עם ווינגטון (כפי שבא לידי ביטוי **במפגש ראשי המועצות לביטחון לאומי** בירושלים, ביוני 2019). הם מבקשים להביא ליציאה מלאה של הכוחות האמריקאיים מסוריה, להביא את העולם להשלים עם הישגות אסד ולגייס תרומות לשיקום סוריה. בתמורה מציעים הרוסים ערבויות ביטחון לכורדים ותהליך מדורג לדחיקת האיראנים מסוריה.

מנגד, רבים במערב מביעים **ספק** אם יש “משפט קיום” ליכולתה של ישראל לגשר על המחלוקות בין מוסקבה לווינגטון, אפילו בהקשר האזורי הצר. חוסר האמון בין האמריקאים לרוסים בכלל ופערי עמדות בהקשר הסורי בפרט הם **עמוקים**. לא מזהה כעת נכונות אמריקאית להעניק לרוסיה **תמורה משמעותית** עבור ההבטחות לסייע להסגת האיראנים בעתיד, וקשה לראות פריצת דרך הסדרית בהקשר הסורי עד סוף ימי ממשל טראמפ הנוכחי. גם אם יושג עד תום 2020 הסדר כלשהו – יהיה קושי להניע שינוי מהותי “בשטח” בסוריה.

נדמה כי חרף הלחץ הגובר על ירושלים “לבחור צד”, היא עודנה יכולה לפלס לעצמה דרך אמצע בעימות הרוסי-מערבי. ברי לכול כי עומק קשריה עם ארצות הברית ומדינות המערב רב מזה שנרקם בינה לבין רוסיה. מעידים על כך הקשרים הביטחוניים והכלכליים הענפים של ישראל עם ארצות הברית ועם האיחוד האירופי, העולים בחשיבותם על אלה עם מוסקבה. מנגד, התהדקות קשרי ירושלים-מוסקבה בשנים האחרונות מתבטאת בעיקר במישור הסמלי או הכלכלי, ונותרו חסמים רציניים בשיתוף הפעולה הביטחוני או הטכנולוגי ביניהן.

פרשת הסגרתו של ההאקר הרוסי בורקוב (Burkov) לארצות הברית בסוף שנת 2019 (חרף לחץ רוסי כבד על ישראל למנוע זאת) מעידה כי כשישראל נדחקת אל הקיר ועליה לבחור בין מוסקבה לווינגטון, היא בוחרת באחרונה. גם במוסקבה מבינים זאת וממעטים להעמיד את ישראל בפני צומתי הכרעה כאלה, שעלולים להמחיש בפומבי את מגבלות ההשפעה שלה.

לפי שעה סין משחקת תפקיד צבאי-פוליטי **משני** באזור ונמנעת מתחרות – עם ארצות הברית וגם עם

בפרספקטיבה של כחמש שנים ניתן לסכם כי גישת ההידברות עם מוסקבה השתלמה לישראל. חרף עליות ומורדות, ככלל נשמר חופש הפעולה של צה"ל בסוריה, ורוסיה משתדלת מאוד להימנע מעימות ישיר עם ישראל. מוסקבה אינה רואה בישראל יריבה, היא מעריכה את יחסיה עם ישראל מעבר לזירה הסורית ואינה רוצה לבחור צד בעימות הישראלי-איראני.

בפרספקטיבה של כחמש שנים ניתן לסכם כי גישת ההידברות עם מוסקבה השתלמה לישראל. חרף עליות ומורדות, ככלל נשמר חופש הפעולה של צה"ל בסוריה, ורוסיה משתדלת מאוד להימנע מעימות ישיר עם ישראל. מוסקבה אינה רואה בישראל יריבה, היא מעריכה את יחסיה עם ישראל מעבר לזירה הסורית ואינה רוצה לבחור צד בעימות הישראלי-איראני.

מנגד, רוסיה עושה מאמצים כדי שישלם לא תתעלם מהאינטרסים שלה, ובראשם בניית לגיטימציה להגמוניה רוסית בסוריה כבסיס לחיזוק המעמד האזורי והמעצמתי והגנה על חיילים ועל נכסים רוסיים. היא משמיעה לעיתים קרובות ביקורת חריפה על מהלכי ישראל בסוריה. ברקע לביקורת זו:

- מורת רוח של משרד ההגנה הרוסי מרמת תיאום התקיפות מצד צה"ל, והחשש מתקלות מבצעיות שיביאו לפגיעה בחיילים רוסיים, בדומה לתקרית הפלת המטוס הרוסי על ידי הסורים (ספטמבר 2018);
 - מבוכה מתמשכת של הרוסים מול איראן, שותפתם למערכה בסוריה (ואף מעבר לכך), כאשר מוסקבה נתפסת כמי מאפשרת לישראל לפגוע בכוחות פרו-איראניים בסוריה;
 - הפגיעה במוניטין של מערכות נשק רוסיות שבידי הסורים, שמושמות לעתים קרובות על ידי צה"ל. בנסיבות שבהן **גובר הסיכון** כי תקיפות ישראל בסוריה יתפתחו במהירות להסלמה רחבה, עד כדי מלחמה, ישראל צריכה לשאול את עצמה איזה תפקיד ימלאו הרוסים בחירום. בעוד שלמוסקבה עשוי להיות עניין רב לסייע **לסיום מהיר של הסלמה**, היא גם עלולה לאתגר את ישראל בנסיבות של ניגוד אינטרסים חריף בין מוסקבה לבין ירושלים במסגרת המערכה, או אף בגין פגיעה בלתי מכוונת ברוסים.
- רוסיה, שמצויה בתווך בין המחנות היריבים השונים בסוריה (טורקיה, המשטר והאיראנים, ישראל, ארצות הברית ואחרים), אינה מצליחה להביא בכוחות עצמה לשינוי יסודי במבוי הסתום האסטרטגי בסוריה, בפרט כל עוד ארצות הברית משמרת נוכחות צבאית באזור הכורדי.

רוסיה. קשה לומר כי מוסקבה ובייג'ינג משתפות פעולה באופן הדוק במזרח התיכון. רוסיה וסין חותרות להימנע ממצבים שייתקע ביניהן טריז, ובפרט לא להצביע **זוג נגד** בדיוני מועצת הביטחון של האו"ם. עם זאת, מדיניות הלחץ הכפול של ארצות הברית על סין ורוסיה וכריכתן יחד עם איראן כ"משטרים ריאקציוניים" עלולות לדחוק אותן בטווח הבינוני והארוך לשיתוף פעולה פעיל יותר נגד ההשפעה האמריקאית באזור. תרחיש עתידי כזה לא יתרום לשימור חופש הפעולה המדיני של ישראל.

רוסיה ברובד האזורי: עידן ה"חברים אויבים" (frienemies)

בחלוף כחמש שנים מאז התערבה רוסיה בסוריה, היא יכולה להיות שבעת רצון משיפור מעמדה האזורי. היא מינפה את הישגיה הצבאיים הטקטיים בסוריה (הבטחת שרידות משטר אסד, החזרת רוב שטח המדינה לשליטתו וחכירה **לחצי מאה ויותר** של שני בסיסי קבע צבאיים בסוריה) לתדמית של שחקנית פרו-אקטיבית בענייני האזור. מוסקבה גיבשה סדר יום חיובי מול כל אחת ממדינות האזור באמצעות תמיכה מדינית, שיתופי פעולה כלכליים אסטרטגיים, לחימה משותפת או תיאום מחירי הנפט, ומשמרת לצידם גם מנופי לחץ מגוונים. בשונה מהתחזיות, צבא רוסיה לא "מתבוסס בבז" הסורי" – הנוכחות הרוסית הצבאית בסוריה מוגבלת לאלפים אחדים של חיילים, ונכון להאמין להצהרות הרוסים כי **עלותה מוגבלת ביחס להישגיה**.

השחקנים באזור מתבוננים על רוסיה בחשדנות, אולם מזהים כי זו נחושה להישאר לאורך זמן בנוף המזרח-תיכוני ואף להעמיק את מעורבותה – להבדיל מהצהרות הנשיא טראמפ על העניין לצמצם את הנוכחות הצבאית בו. גם אם המציאות שונה מהצהרותיו, היא נתפסת באזור כסיום עידן פאקס אמריקנה (Pax Americana) וכהתחזקות רוסית. בתוך כך, הקשרים עם מוסקבה מחזקים את כוח המיקוח של שחקני האזור מול וושינגטון.

הנושאים הבעורים ביותר עבור ישראל בהקשר של הנוכחות הרוסית בסוריה הם חופש הפעולה הצבאי בזירה הצפונית והאפשרות להסתייע במוסקבה בדחיקת ההתבססות הצבאית האיראנית. ישראל **התקשתה להתעלם** מהופעתה של רוסיה כ"שכנתה החדשה". היא בחרה בחיזוק ההידברות ובכינון המנגנון הצבאי למניעת חיכוך (de-confliction) עם מוסקבה, חרף החשש כי הכניסה הרוסית לסוריה תחזק את מחנה אויבי ישראל – ובראשם איראן. למעשה, ישראל ורוסיה הסכימו שלא להסכים ביחס לאיראן וסוריה, אך הביעו מחויבות למנוע עימות צבאי ישיר ביניהן.

היצוא האמריקאי לאזור ועימם מחויבות וושינגטון להבטחת ה-QME – היתרון האיכותי של צה"ל.

- הרוסים בונים כיום עשרה כורים גרעיניים במזרח התיכון (שניים באיראן, ארבעה במצרים וארבעה בטורקיה). ראוי להערכה הקפדתם שלא למכור להן טכנולוגיה שעלולה לשמש בפרויקטים של גרעין צבאי כגון מעגל הדלק הגרעיני. גישה זו עשויה להקנות לרוסיה בעתיד תפקיד חשוב בניסיון להניא את מדינות האזור ממרוץ חימוש גרעיני. בה בעת, קיום החלופה הרוסית בתחום הגרעין האזרחי מסייע לערב הסעודית לדרוש מארצות הברית ומספקיות טכנולוגיה אחרות להימנע מהתחייבויות שעלולות להגביל אותה בעתיד, אם תרצה לפנות למסלול גרעין צבאי.
- אנרגיה – קיים פוטנציאל לניגוד אינטרסים עם רוסיה בנושא יצוא הגז הישראלי לאירופה, שעלול להעמיק לאור האינטרס של מוסקבה לשמר את מעמדה כספקית הגז המרכזית של אירופה. רוסיה מפעילה יחד עם טורקיה צינורות יצוא גז לדרום אירופה, וחותרת להפוך לשותפה במיזמי הפקת גז ונפט שונים באזור (לבנון, סוריה, עיראק, איראן, לוב ומצרים). אף כי הרוסים אינם מתבטאים בנושא במישרין, קונסורציום הגז המתהווה בין ישראל, יוון, קפריסין, מצרים ואיטליה עלול להיתפס בעיניהם כאיום על האינטרסים שלהם.
- תוצרת חקלאית – אחת מהשלכות הסנקציות הכלכליות המערביות על רוסיה היא צמיחת המגזר החקלאי ברוסיה והפיכתה ליצואנית הגדולה בעולם של חיטה ושל מיני דגנים נוספים. מדינות במזרח התיכון, לרבות ישראל, הן בין הלקוחות הגדולים של רוסיה בתחום זה, באופן שעשוי להעניק למוסקבה מנוף השפעה על ביטחון המזון בחלק ממדינות האזור. מנגד, לישראל, שמתמחה בידע חקלאי ומשתפת פעולה עם רוסיה בתחום זה, עשויות גם לצוץ הזדמנויות בתחום.

היחסים הדו־צדדיים

בעוד אזרחי ישראל הולכים להצביע בבחירות לכנסת ב־17 בספטמבר 2019, **נאם** הנשיא פוטין בוועידה השנתית של קרן היסוד במוסקבה וסיפר כי הוא רואה בישראל מדינה דוברת רוסית, בזכות קרוב לשני מיליון עולים מברית המועצות לשעבר החיים בה, ושיבח את ראש הממשלה נתניהו על תרומתו האישית לשיפור היחסים בין המדינות.

פוטין האדיר את גודל “הקהילה הרוסית”: מספר יוצאי ברית המועצות לשעבר בישראל **קרוב יותר למיליון**,

מנגד, בשעה שארצות הברית חותמת עם הטאליבאן על **הסכם נסיגה הדרגתית** מאפגניסטן – שותפיה של ארצות הברית באזור וישראל בתוכם נדרשים להיערך ביתר שאת לתרחיש נסיגה אמריקאית חד־צדדית מסוריה, שתקל התבססות איראנית אך גם תחזק את התפקיד הרוסי. יחסי רוסיה־איראן הם **מורכבים**: אומנם שתי המדינות שותפות בעניין להגביל את ההשפעה האמריקאית באזור ולשמר את שלטון אסד בסוריה, אולם ביחסי המדינות קיימות חשדנות היסטורית ושונות תרבותיות. התמיכה הרוסית בהסכם הגרעין (2015) עם איראן אינה נובעת מנאיביות אלא מהערכה כי ההסכם הוא הרע במיעוטו, ובלעדיו יגבר הסיכון לפנייה איראנית לעבר גרעין צבאי. ברור לקרמלין שיחסי רוסיה־איראן הם “כלים שלובים” עם רמת יחסי רוסיה עם המדינות הסוניות ועם ישראל. רוסיה מעוניינת להמשיך בקשר קרוב עם איראן, אך פערים רבים בין שתי שחקניות אלה מותירים בידי ישראל מרחב פעולה מדיני משמעותי מול מוסקבה.

מודל ההשפעה של רוסיה במזרח התיכון נדרש להתגבר על מגבלות בעוצמתה הכלכלית. הרוסים בוחרים בגישות תחרותיות א־סימטריות. בין היתר הם מבקשים להיקשר עם מדינות האזור בחוזי ענק במספר מגזרים בעלי חשיבות אסטרטגית ברמה הלאומית של כל מדינה באזור, שגם מבססים מנופי לחץ עתידיים עליהן מצד מוסקבה.

מודל ההשפעה של רוסיה במזרח התיכון נדרש להתגבר על **מגבלות בעוצמתה הכלכלית**. הרוסים בוחרים **בגישות תחרותיות א־סימטריות**. בין היתר הם מבקשים להיקשר עם מדינות האזור בחוזי ענק במספר מגזרים בעלי חשיבות אסטרטגית ברמה הלאומית של כל מדינה באזור, שגם מבססים מנופי לחץ עתידיים עליהן מצד מוסקבה. בכך רוסיה מנסה לנצל את יתרונותיה היחסיים – מכירת נשק, בניית תחנות כוח גרעיניות, השתלבות במיזמי אנרגיה (בדגש על נפט וגז) ואספקת התוצרת החקלאית. בכל אלה כרוכות השלכות על האינטרסים הביטחוניים של ישראל:

- מכירת נשק – רוסיה עלולה לספק ליריביה של ישראל יכולות ששוחקות את העליונות הצבאית הישראלית באזור. בשנים הקרובות יהיה לרוסים תפקיד מרכזי בשיקום צבא סוריה, והם יבקשו לנצל את סיום אמברגו הנשק על איראן על ידי עסקאות משמעותיות. לרוסים תפקיד חשוב ברכש הצבאי של מצרים, והתחרות הרוסית־אמריקאית על שוק הנשק המזרח־תיכוני יוצרת סיכון לשחיקת חסמי

מנהיגים. אין זה ייחודי גם ביחס לנתניהו – פוטין שמר על יחסים טובים גם עם אהוד אולמרט ועם אריאל שרון. עם זאת, סביר להניח שפוטין מאמין בכנות כי עבודה משותפת רציפה של 11 שנים עם נתניהו אפשרה לו להביא את יחסי ישראל-רוסיה לשיאם ההיסטורי הנוכחי. לרמה זו של יחסים אישיים הייתה חשיבות מכרעת בשנים האחרונות ביכולת לפתור בעיות בין המדינות. הדבר בא לידי ביטוי באופן בולט בגישה של פוטין למשבר הפלת המטוס הרוסי על ידי הסורים, שבו משרד ההגנה הרוסי הטייל על ישראל אחריות למותם של 15 קצינים רוסים. פוטין אומנם גיבה את צבא רוסיה, אולם קבע כי לא היה זה מהלך מכוון מצד ישראל, והדבר תיחם את המשבר בזמן והגבילו לתחום הביטחוני בלבד (בשונה מהמשבר עם טורקיה בנובמבר 2015, עת תקרית צבאית הובילה לפגיעה רוחבית בכל מכלול היחסים הרוסי-טורקי). גם פרשיית מעצרה ברוסיה של נעמה יששכר נפתרה רק דרך מעורבות אינטנסיבית של נתניהו מול פוטין (אף כי לטיפול בדרג זה היה גם מחיר – הפרשה האפילה על כל סדר היום הישראלי-רוסי למשך חודשים). בתוך כך פוטין הצליח לקדם באמצעות קשר זה נושאים החביבים עליו אישית – בדגש על החזרה לידי מוסקבה את השליטה על **נכסים דתיים בירושלים** שהוקמו בתקופה הצארית.

בהשוואה לשליטי העבר ברוסיה, פוטין ייחודי למדי ב**חיבתו ליהודים** ובהערכה להצלחותיה של ישראל. הוא נוהג לשבח את הישגי ישראל בתחום **המאבק בטרור**, את נחישותה בהגנה על האינטרסים הביטחוניים שלה ואת **הישגיה הטכנולוגיים**. הרוסים מעוניינים להסתייע בטכנולוגיה ישראלית ביטחונית ואזרחית, בדומה **לרכש** כלי טיס בלתי מאוישים מ־2009, שמשמשים "סוסי עבודה" של צבא רוסיה עד עצם היום הזה. עם זאת, התחרות האמריקאית-רוסית מקשה מאוד על ישראל לשתף פעולה עם רוסיה בתחומי המדע והטכנולוגיה, מחשש לפגיעה בשיתופי הפעולה עם מדינות המערב. בלאו הכי רוסיה וישראל מתחרות בשוק הנשק העולמי, **והן חשדניות** זו כלפי זו בכל הנוגע לפוטנציאל המודיעיני וההתקפי של הארסנל הקיברנטי שברשותן.

הגישה החיובית של פוטין כלפי ישראל באה לידי ביטוי גם בכך שבימי שלטונו הלכה ופחתה הביקורת על ישראל בכל הנוגע למחלוקות בין המדינות שאין להן פתרון קרוב באופק. המחלוקות בין רוסיה וישראל בנושא הגרעין האיראני, הסכסוך הישראלי-פלסטיני וביחס לדימוי הגרעיני של ישראל נעשו פחות פומביות ופחות יצריות. שתי המדינות מצאו דרכים להגביל את השפעת המחלוקות על שאר תחומי שיתוף הפעולה, וגילו כי שיח רציף על כך עשוי להביא להבנות פרגמטיות

מקצתם מתנהלים בעברית יותר מאשר ברוסית, וחלק מהצעירים אינם יודעים רוסית כלל. שיעורם באוכלוסייה הכללית בישראל 11-15 אחוזים. לא מדובר בקהילה הומוגנית, גם לא **בהעדפותיה הפוליטיות**, אף כי שכבת האוכלוסייה המבוגרת אכן משמרת זיקה תרבותית לרוסיה.

הניסיון של פוטין לשקם את מעמדה של רוסיה כמעצמה גלובלית כולל גם **טיפוח קשר עם הפזורה** דוברת הרוסית בעולם. במרחב הפוסט־סובייטי מוסקבה מנסה לפרוש את חסותה על בני המיעוט הרוסי באופן המערער על הריבונות של המדינות החדשות שקמו על חורבות ברית המועצות. עד השנים האחרונות התעצבו ה"רוסים" בישראל כגשר בין המדינות: הם צורכים מופעים, ספרים, טלוויזיה ומדיה ברוסית; רוכשים מוצרי מזון מרוסיה; מטיילים ברוסיה ומקדמים איתה עסקים. הוקרת הווטרינים של הצבא האדום, שנכחים פיזית או בזיכרון של כמעט כל משפחה יוצאת ברית המועצות בישראל, חיזקה ביתר שאת את אותו גשר.

נדבך זה **ביחסים הדו־צדדיים** בין המדינות יוצר בעיות והזדמנויות רבות ששתי הממשלות יכולות לפתור או לנצל: למשל, צמצום הקשיים בתנועה בין המדינות, הקלות בהשקעות ובמיזמי סחר, פתרון בעיית כפל השירות הצבאי או הסדרת הזכויות הפנסיוניות.

מפגשי הפסגה הרבים שפוטין קיים עם ראש הממשלה נתניהו ב־2019-2020, תוך כדי רצף מערכות בחירות בישראל, העניקו לו דימוי של מי שעשוי להשפיע על ההכרעה הפוליטית בישראל. פוטין נהנה **מדימוי ההשפעה** ומכך שלא ניתן היה להאשימו בהתערבות בלתי לגיטימית בתהליך הדמוקרטי. השניים נועדו לפני שלוש מערכות הבחירות האחרונות:

- לפני בחירות אפריל 2019 – נפגשו ברוסיה בפברואר 2019, כחודש וחצי לפני הבחירות (מפגש שאותה על סיום משבר הפלת המטוס מספטמבר 2018), וחמישה ימים לפני הבחירות (החזרת שרידי החייל הנעדר זכריה באומל, שנפל בקרב סולטאן יעקוב ב־1982, בסיוע רוסי);
- לפני בחירות ספטמבר 2019 – נפגשו ברוסיה כשבוע לפני הבחירות;
- לפני בחירות מארס 2020 – נפגשו בישראל ב־23 בינואר 2020 ('פורום השואה'); וברוסיה ב־30 בינואר 2020 (החזרת נעמה יששכר) – כחודש לפני הבחירות.

פוטין מוביל באופן אישי את המדיניות הרוסית כלפי ישראל, ומערכת יחסיו האישיים עם ראש ממשלת ישראל ממלאת במסגרתה תפקיד בולט. אין זה ייחודי כלפי לישראל – פוטין ידוע כמאמין בקשרים אישיים עם

התחרות הבין-מעצמתית מעלה את זיכרון המלחמה הקרה ואת העוינות בין רוסיה לבין ישראל במאה הקודמת. לצד חשיבות הלמידה מההיסטוריה, חיוני לעמוד על **השוני** ביחס למציאות העכשווית. התחרות הרוסית-אמריקאית אינה אידיאולוגית, ורוסיה אינה רואה את ישראל כיריבה אלא כשותפה.

רוסיה המחישה בשנים האחרונות (ובפרט במשבר שלאחר הפלת המטוס הרוסי בסוריה ב-2018) כי בכוחה לאתגר באופן ניכר את האינטרסים של ישראל. מגד גם הוכח כי הדיאלוג עם מוסקבה ותמרון מדיני בינה לבין מדינות המערב מצליחים לקזז מהסיכונים לישראל ולהנביט הזדמנויות. אין לישראל חלופה אסטרטגית טובה יותר מהמשך הישענות על הברית עם ארצות הברית, אך בנסיבות של ריבוי אתגרים ביטחוניים אזוריים ראוי שהיא:

- תשמר את הישגיה מהשנים האחרונות באמצעות השיח הקיים עם מוסקבה, המאפשר לה להגביל את “כושר ההיזק” הרוסי ולקדם שיתופי פעולה מזדמנים עם מוסקבה.
- תחזק את מנגנוני השיח הרוחביים עם מוסקבה – מתחת לדרג המנהיגים – כדי להפוך את מערכת היחסים לתלויה פחות בגורל אנשים ספציפיים, ולצמצם מחירים העלולים להידרש מפתרון מחלוקות בדרג הבכיר (כפי שהומחש בפרשת נעמה יששכר).
- תקפיד דווקא בשנה הקרובה (בשל הבחירות לנשיאות ארצות הברית וציון 75 שנה לניצחון על הנאצים) על רגישות למחווות סמליות הקשורות לזיכרון ההיסטורי במשולש ישראל-ארצות הברית (והמערב)-רוסיה.
- תיערך לקדם את האינטרסים שלה למול **התסריט** המסתמן כשאיפתה של מוסקבה – ולנסות להגיע בחודשים הקרובים ובטרם הבחירות לנשיאות ארצות הברית ל”הסדרי ביניים” עם ממשל טראמפ ומדינות אירופה. “הסדרי ביניים” אלה מיועדים, בעיני הקברניטים בקרמלין, לנסות לבלום את הסחף ביחסי מוסקבה-וושנינגטון, בתרחיש של בחירת בידן לנשיאות, ועשויים לכלול גם את האזורים הבוערים במזרח התיכון.
- כל אלה יסייעו לישראל להרחיב את חופש הפעולה האופרטיבי נגד איראן בזירה הצפונית. לצד זאת, על ישראל להיזהר מפגיעה באינטרסים הרוסיים הישירים בסוריה – פגיעה בחיילים ובנכסים, או מהלכים שייתפסו כניסיון למוטט את משטר אסד. מהלכים כאלה ישחקו את כושר ההכלה של רוסיה ויביאו אותה להפעלת לחצים על ישראל, שעלולים להיות חמורים יותר מאשר בתקרית הפלת המטוס על ידי הסורים (2018).

משמעותיות (למשל, **הקפאת מכירת** מערכת ההגנה האווירית 300S לאיראן ב-2010).

עם זאת, המחלוקות עלולות לשוב אל אור הזרקורים ככל שיחריפו ניגודי אינטרסים בין המדינות, וככל שרוסיה תזהה בהן רווח פוטנציאלי רב עבורה. כך למשל, הרוסים צפויים להתנגד לסיפוח של שטחים ביהודה ושומרון בהתאם ל”תוכנית המאה”. הם עלולים ליטול תפקיד מוביל בסיוע לפלסטינים בארגונים הבינלאומיים כדי להוקיע את המהלך הישראלי, מאחר שזה יעניק להם דימוי של מעצמת-על ויעמיק את הפער בין ארצות הברית לאיחוד האירופי, שעשוי להתנגד יחד עם הרוסים לסיפוח. מנגד, אם מוסקבה תזהה תמורות מדיניות פוטנציאליות בירושלים או בוושנינגטון, היא עשויה גם להטות כלפיהן אוזן קשבת “על חשבון” הפלסטינים.

כיצד ישפיע משבר הקורונה על מעמדה של רוסיה במזרח התיכון?

בזמן כתיבת מאמר זה, מניין הנדבקים ברוסיה בנגיף קורונה עדיין גדל במהירות. **הטלטלה בשווקים** בעקבות קרב מחירי הנפט בין רוסיה לבין ערב הסעודית, וכן ההסכם המחודש להפחתת תפוקת הנפט במסגרת ‘אופ’-ק’פלוס’ שהושג בסיוע ארצות הברית – כל אלה ממחישים את תזזיתיות התקופה ואת האפשרות שרוסיה תסבול מהשלכות כלכליות שליליות ביחס למדינות המערב. קשה להבין את ההשפעה המיידית של המשבר, לא כל שכן לצפות את השלכותיו ארוכות הטווח.

לאחר אזהרות מתבקשות אלה, בכל זאת אסתכן בהערכה כי כל עוד פוטין ימשיך להחזיק ברסן השלטון במוסקבה, התרחיש המוביל הוא שסדר העדיפויות הרוסי ביחס למזרח התיכון לא ישתנה. רוסיה אומנם נוהגת להיפגע יותר ממדינות במערב בעת משברים כלכליים, אך דווקא בגלל זה היא **נערכה מבחינה מאקרו-כלכלית טוב יותר ממרבית המדינות בעולם** לבלימת זעזועים. התלות הרבה של כלכלתה במחירי הנפט והגז רק תדחף אותה ביתר שאת לעיסוק בענייני האזור ביום שאחרי קורונה. קרבת האזור לרוסיה פירושה אפקטיביות גבוהה במונחי עלות-תועלת מעיסוק בענייני המזרח התיכון.

מבט קדימה

המזרח התיכון יוסיף להיות זירה נוחה עבור רוסיה בניסיון להמחיש כי היא מעצמה גלובלית. הקרבה הגיאוגרפית, הנטייה האמריקאית לצמצום מעורבותה באזור וטוויית רשת של אינטרסים משותפים עם כל אחת ממדינות האזור תאפשר כר פעולה נוח למדיניות ה**פרו-אקטיבית** של מוסקבה, חרף מגבלותיה הכלכליות והשלכות משבר הקורונה.

מעוצמת כלי הכפייה שלה ולחזק היכולת לרתום את מוסקבה לצרכיה של ישראל.

סגן־אלוף (מיל) דניאל ראקוב הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי משנת 2019. שירת מעל 20 שנה בצה"ל, מרביתן באגף המודיעין. מתמחה במעורבות המעצמות במזרח התיכון, בדגש על האסטרטגיה הרוסית באזור ויחסי רוסיה עם ישראל. בעל תואר שני במנהל עסקים ותואר ראשון בהיסטוריה של המזרח התיכון, שניהם מאוניברסיטת תל־אביב.

- לטווח הארוך – תיערך לתרחיש של הקרנות חריפות יותר של התחרות הבין־מעצמתית על המזרח התיכון – בייחוד אם סין תידחק, בגין הלחץ האמריקאי הכפול על בייג'ינג ועל מוסקבה, לתפקיד אקטיבי יותר באזור, ותשתף פעולה עם רוסיה להחלשת התפקיד האמריקאי בו.
- תקיים בניין כוח לאומי לשיפור המנגנונים הממלכתיים והאקדמיים ללמידה על אודות רוסיה ולפיתוח מכשירי מדיניות להתמודדות עימה, במטרה לקזז